

УДК 373.3.011.3; 378.046

DOI: [https://doi.org/10.33272/2522-9729-2026-1\(226\)-14-21](https://doi.org/10.33272/2522-9729-2026-1(226)-14-21)

ЛУК'ЯНОВА ЛАРИСА БОРИСІВНА,

докторка педагогічних наук, професорка, дійсна членкиня (академичка) НАПН України, директорка, Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Зязюна НАПН України, м. Київ, Україна

Larisa Luk'yanova,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Full Member (Academician) of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Director, Ivan Ziaziun Institute of Pedagogical and Adult Education of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: larysa.lukianova@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0982-6162>

ВПЛИВ ПЕДАГОГА НА РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ УЧНІВ У СУЧАСНІЙ ЧЕСЬКІЙ ОСВІТНІЙ СИСТЕМІ

A Розглянуто професійні навички вчителя як ключовий чинник формування соціальних компетентностей учнів у сучасному освітньому середовищі. Здійснено аналіз основних груп професійних навичок педагога: предметно-специфічних, дидактичних, діагностичних і соціальних, а саме з акцентом на важливість останніх для налагодження ефективної міжособистісної взаємодії у школі. Особливу увагу приділено досвіду Чеської Республіки, де розроблено низку підходів до розвитку соціально-емоційної компетентності вчителів. Обґрунтовано, що саме соціальні навички – емпатія, вміння слухати, повага до різноманіття, конструктивна комунікація – сприяють створенню сприятливого освітнього клімату, підвищують ефективність педагогічного впливу та забезпечують розвиток особистості учня. Результати сучасних досліджень доводять, що професійна компетентність учителя має формуватися комплексно, з урахуванням не лише академічних знань, а й соціальної взаємодії як інструменту навчання та виховання. Зроблено висновок про доцільність інтеграції зазначених підходів у підготовку українських педагогів у контексті реформування освіти.

Ключові слова: професійні навички вчителя; соціальні компетентності; соціально-емоційна компетентність; розвиток особистості, ефективна соціальна взаємодія; толерантність; емоційна безпека; європейський освітній простір; чеський досвід

THE TEACHER'S IMPACT ON THE DEVELOPMENT OF STUDENTS' SOCIAL COMPETENCES IN THE CONTEMPORARY CZECH EDUCATIONAL SYSTEM

S The article examines teachers' professional skills as a key factor in the development of students' social competences in the context of modern educational environments. It analyzes the main groups of professional teacher competencies – subject-specific, didactic, diagnostic, and social – with a particular emphasis on the latter, which are crucial for establishing effective interpersonal interaction in schools. Special attention is given to the experience of the Czech Republic, where approaches to the development of teachers' social and emotional competencies have been systematically implemented. The study substantiates that social skills such as empathy, active listening, respect for diversity, and constructive communication – foster a positive educational climate, enhance pedagogical effectiveness, and support students' personal growth. It is emphasized that the modern school should be a space where students' personalities are formed, as well as their ability to cooperate, sense of responsibility, empathy, tolerance, and constructive interaction in society. It is emphasized that the basic personal qualities of an effective teacher are emotional stability, psychological stability, self-reflection, flexibility, the ability to adapt, and openness to change. Balance in behavior, a positive attitude towards students, energy and confidence in one's own actions contribute to the creation of an atmosphere of trust, which is a prerequisite for the development of students' social competence. Findings from recent international research confirm that teacher professional competence should be formed comprehensively, incorporating not only academic knowledge but also the ability to engage in meaningful social interaction as a tool for education and personal development. The article concludes that integrating these approaches into Ukrainian teacher training is essential in the context of current educational reform.

Keywords: professional skills of a teacher, social competence, social-emotional competence, effective social interaction, tolerance, emotional security. European educational space, Czech educational experience

Вступ. У сучасному європейському освітньому просторі розвиток соціальних компетентностей учнів набуває статусу одного з ключових завдань шкільної освіти. Соціальна компетентність розглядається як здатність

особистості ефективно взаємодіяти в соціальному середовищі, будувати міжособистісні відносини, діяти відповідально, критично мислити та співпрацювати з іншими. Вона є основою успішної інтеграції молодої людини

в суспільство та важливим чинником її професійної й особистісної реалізації.

У цьому контексті особливу роль відіграє педагог, як фахівець, що організовує не лише освітній, а й виховний процес, формує позитивне освітнє середовище та виступає провідником соціальних норм і цінностей. Практика країн Європейського Союзу, зокрема Чеської Республіки, демонструє системний підхід до формування соціальної компетентності як одного з базових результатів загальної середньої освіти. У чеській освітній системі чітко простежуються педагогічні стратегії, спрямовані на розвиток соціальної активності учнів, формування вміння працювати в команді, долати конфлікти та діяти у душі взаємоповаги.

Україна, прагнучи модернізувати свою освітню систему у відповідності до європейських стандартів, має значний інтерес до вивчення чеського досвіду. Особливої ваги це набуває в умовах глибоких соціальних трансформацій і потреби у вихованні згуртованого, відповідального громадянського суспільства. Аналіз освітньої практики Чехії, адаптований до національного контексту, може стати важливим ресурсом для вдосконалення підходів до формування соціальних компетентностей учнівської молоді в українських школах.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. У сучасному освітньому дискурсі соціальна компетентність визнається одним із ключових складників особистісного розвитку, що забезпечує здатність ефективно взаємодіяти в суспільстві, будувати гармонійні міжособистісні відносини, відповідально виконувати соціальні ролі та конструктивно долати життєві ситуації. Це поняття має міждисциплінарний характер й охоплює як когнітивні, так і емоційно-поведінкові компоненти. Т. Ogden, К. Hagen [20] здійснили аналіз теоретичних підходів до соціальної компетентності та навичок, де автори розглядали соціальну компетентність через призму освіти й розвитку молоді, включно зі здатністю будувати позитивні міжособистісні стосунки та відповідальність. У статті Е. Rompranep [21] проаналізовано зв'язки між підлітковою соціальною компетентністю та адаптивним функціонуванням у дорослому житті. І. Vasileiadis [24] досліджує зв'язок низької соціальної компетентності з поведінковими проблемами та ризиками шкільного відсіву серед підлітків. У колективній публікації Р. Luna et al. [12] представлено результати оцінювання впливів освітніх інтервенцій на розвиток соціальної компетентності та прийняття однокласників між собою. У дослідженні І. Odak, І. Marušić, С. Puzić et al. [18] підкреслено роль соціально-емоційної компетентності вчителя у формуванні соціальних та емоційних навичок учнів, включно зі створенням безпечного та підтримувального шкільного середовища. N. Sharira [22] розкриває відповідність між самооцінкою вчителів щодо соціально-емоційних навичок та їхньою реальною практикою, що важливо для розуміння впливу професійних навичок на соціальні компетентності учнів. S. Ura, J. DuBois, K. Fletcher, & J. Lorah [23] доводять, що соціально-емоційні навички та мультикультурна компетентність учителя тісно пов'язані і є важливими для створення рівних можливостей навчання та розвитку

соціальних компетентностей учнів. S. Nanda [17] розширює розуміння соціальних компетентностей і підкреслює необхідність інтеграції їхнього розвитку в освітній практиці.

Вітчизняні дослідники N. Dmitrenko, O. Voloshyna, A. Beldii, V. Hrebenova, V. Zelinskyi, O. Pinaieva [3] здійснили теоретичне дослідження проблеми формування соціальної компетентності підлітків у школі, що може бути корисним для порівняння з чеськими підходами.

У публікації С. Junge et al. [9] соціальна компетентність подається як комплекс навичок, що дозволяють індивіду ефективно взаємодіяти з іншими людьми у різних соціальних контекстах, зокрема наголошують на наступних:

1. Соціальні навички та поведінкові реакції (конкретні здібності, що проявляються у поведінці, зокрема, здатність встановлювати контакт, вести діалог, адаптуватися до соціальних норм, співпрацювати з іншими людьми тощо).

2. Контекстуальна залежність (розвиток соціальної компетентності залежить від різних ситуацій і середовищ, наприклад, сім'я, школа, групові взаємодії), і не є сталим статичним показником, а формується у процесі реальних соціальних взаємодій).

3. Емоційно-регуляторні компоненти (охоплює здатність розуміти і керувати власними емоціями, адекватно реагувати на емоції інших, тобто це важливий складник ефективної соціальної взаємодії, що перегукується з моделями соціальної компетентності, де підкреслюється роль емоційної регуляції).

4. Розвиток із віком (навички соціальної компетентності змінюються і розвиваються протягом дитинства та підліткового віку та підсилюються з кожним етапом, коли зростає вимога до складної соціальної поведінки).

Ці компоненти добре поєднуються з іншими підходами до опису соціальної компетентності, наприклад: *когнітивні навички* (розуміння ситуацій, інтерпретація намірів інших); *емоційні навички* (регуляція власних реакцій); *поведінкові навички* (ефективна соціальна взаємодія).

Такий підхід дозволяє розглядати соціальну компетентність як структурний комплекс здібностей, що інтегрує знання, емоції та поведінку, і саме цей підхід застосовують при розробленні освітніх програм і педагогічних практик у шкільній практиці європейських країн.

У контексті старшої школи соціальна компетентність набуває особливої ваги, оскільки саме в цьому віці відбувається активне становлення особистості як суб'єкта соціального життя. Учні старших класів перебувають на межі переходу до дорослого світу, тож вони мають оволодіти не лише академічними знаннями, а й здатністю до соціального самовираження, саморегуляції, критичного мислення, командної роботи та відповідального прийняття рішень. Аналіз чеського та європейського педагогічного досвіду щодо формування професійних навичок учителя [там само] з акцентом на розвиток соціальних навичок, дозволить глибше зрозуміти роль міжособистісної взаємодії в освітньому процесі та окреслити орієнтири для вдосконалення підготовки педагогів в українському контексті. З огляду на трансформаційні процеси, які відбуваються в українській системі освіти, вивчення та адаптація подібного досвіду

є вкрай актуальними. Він не лише дозволяє окреслити комплексний підхід до підготовки вчителя, а й дає змогу переосмислити шляхи розвитку педагогічної компетентності в сучасних реаліях України.

Мета статті: проаналізувати роль педагога у розвитку соціальних компетентностей учнів у чеській освітній системі та виявити можливості використання конструктивних ідей цього досвіду в українській освітній практиці.

Викладення основного матеріалу. У контексті формування соціальної компетентності в учнів старшої школи постать учителя набуває ключового значення. Саме через систему освітніх взаємодій педагог забезпечує не лише передавання знань, а й соціальне навчання, що сприяє успішній адаптації учнів до життя в суспільстві. Професійні характеристики вчителя відіграють вирішальну роль у створенні безпечного, підтримувального та стимулювального до розвитку освітнього середовища.

До базових особистісних якостей ефективного вчителя належать емоційна стабільність, психологічна стійкість, саморефлексія, гнучкість, здатність до адаптації та відкритість до змін. Баланс у поведінці, позитивне ставлення до учнів, енергійність і впевненість у власних діях сприяють створенню атмосфери довіри, що є передумовою для розвитку соціальних компетентностей школярів. Вчитель, який спроможний адекватно реагувати на емоційні стани учнів, підтримувати їх у процесі взаємодії та самостійності, виконує роль фасилітатора соціального навчання.

Типології педагогічної діяльності відображають різні стилі навчання, що по-різному впливають на соціальний розвиток учнів. За J. Čár, J. Mareš [2], педагог може тяжіти до логотропного стилю (орієнтація на зміст, знання) або педотропного стилю (орієнтація на особистість учня), однак ефективною є синергія цих двох підходів. N. DMITRENKO, O. VOLOSHYNA, A. BELDII, V. HREBENOVA, V. ZELINSKYI, O. PINAIEVA [3] пропонують диференційовану класифікацію: виконавчий стиль (орієнтація на результат), фасилітативний стиль (орієнтація на підтримку розвитку учня) та ліберальний стиль (орієнтація на ціннісне пізнання). Кожен із них формує певний соціальний клімат, у межах якого відбувається розвиток компетентностей.

Дані досліджень чеських учених I. GILLERNOVÁ, L. KREJČOVÁ [6] засвідчують, що найвищу ефективність демонструють ті вчителі, які поєднують позитивні міжособистісні стосунки з учнями та сильне освітнє лідерство. Учні позитивно оцінюють учителя, який вислуховує, підтримує, викликає інтерес до предмету, має почуття гумору, впроваджує нові методи навчання та бере участь у позакласному житті. Натомість байдужість, надмірна жорсткість, крик, хаотичне викладання, а також незацікавленість у розумінні учнями навчального матеріалу сприймаються як негативні чинники. За результатами масштабного опитування понад 2200 учнів ключовим фактором ефективності педагогічної діяльності виявлено поєднання високого рівня вимог і контролю з емоційною підтримкою та повагою до учня. Саме така збалансована взаємодія дозволяє учням відчувати себе суб'єктами освітнього процесу й активно розвивати власні соціальні навички [там само].

Аналіз видів діяльності, які здійснює вчитель у шкільному середовищі, а також вивчення мережі соціальних взаємодій, характерної для шкільного контексту, наочно підтверджують, що професія вчителя потребує володіння широким спектром професійних компетентностей. Ці компетентності є багатограними й реалізуються у цілеспрямованій і результативній педагогічній діяльності, яка охоплює не лише зміст і завдання навчання, а й ефективне розв'язання педагогічних ситуацій – зокрема, на рівні окремого уроку.

1. Професійна діяльність учителя потребує володіння широким спектром навичок від ефективного управління освітнім процесом до формування довірливих взаємин з учнями. Так, наприклад, D. Fontana [5] у своїй праці узагальнив шістнадцять ключових характеристик ефективного педагога, з-поміж яких: здатність зацікавлювати клас, уникати надмірної суворості, дотримуватися принципів справедливості, пунктуальності та уважності, стримувати прояви гніву, а також демонструвати щире, доброзичливе ставлення до учнів.

C. Kurişou [11] виокремлює професійні навички за кількома функціональними групами: *планування та підготовка*: включає участь у виборі змісту та цілей уроків, методів і процедур навчання; *реалізація освітнього процесу*: охоплює навички ефективного комунікації, спрямованої на активну участь учнів; *управління навчальною діяльністю*: передбачає організацію часу, застосування соціальних навичок, зворотного зв'язку, емпатії, слухання; *створення позитивного клімату в класі; установлення меж і правил, підтримка дисципліни; оцінювання навчальної діяльності*: діагностичні навички для об'єктивної оцінки знань, умінь і розвитку; *рефлексія професійної діяльності*: здатність критично оцінити власну роботу, виявити потребу в удосконаленні. Ці групи професійних навичок тісно взаємопов'язані, мають інтерактивний характер і залежать від конкретної педагогічної ситуації, рівня підготовки вчителя та особливостей учнівського колективу. Їх неможливо розглядати ізольовано оскільки ефективна педагогічна практика завжди передбачає їх синергію.

Згідно із сучасними педагогічними підходами, професійна компетентність учителя визначається через володіння чотирма ключовими групами вмінь, з-поміж яких соціальні навички посідають особливе місце:

- предметно-змістові вміння, що передбачають володіння матеріалом окремого предмета, розуміння його структури, логіки й внутрішніх взаємозв'язків;
- дидактичні вміння, зокрема, планування, використання ефективних методів і прийомів навчання, адаптація матеріалу до рівня учнів;
- діагностичні вміння, стосуються вміння оцінювати рівень знань, визначати освітні потреби учнів, діагностувати клімат у класі, здійснювати саморефлексію;
- *соціальні навички*, що сфокусовані на підтримку якісної взаємодії між учителем й учнями, а також між самими учнями. Саме ця група навичок підсилює ефективність усіх попередніх груп.

Чеські дослідники J. Čár, J. Mareš [2]; I. Gillernová, L. Krejčová a kol. [6]; P. Luna, J. Rodríguez et al. [12] підкреслюють, що для

кожної з груп професійних навичок існують приклади їх успішного або недостатнього застосування. Рівень їх набуття не завжди залежить від віку чи досвіду вчителя. У цьому контексті особливо виділяється поняття «вчитель-експерт», який уміло поєднує всі типи навичок, має глибоке розуміння предмету, володіє широким спектром дидактичних процедур, гнучко реагує на ситуацію в класі й водночас здатен до стратегічного планування. Такий учитель має структуровані, глибокі знання у своїй галузі; здатен легко поєднувати частини освітньої програми; виконує завдання швидко і без зайвого енергетичного навантаження; креативно організовує освітній процес; адаптивно реагує на зміни в класі; рефлексує свою діяльність; створює емоційно безпечне середовище, додаючи елементи гумору, гри, емоційної підтримки.

Водночас на практиці нерідко спостерігаються ситуації, коли вчителі, маючи ґрунтовні знання з предмета, відчувають труднощі у формуванні позитивного соціального клімату в класі. Найуразливішими виявляються саме діагностичні та соціальні навички, особливо в контексті роботи з агресією,

булінгом і міжособистісними конфліктами. У сучасній професійній літературі традиційно акцент робиться на предметно-специфічних і дидактичних компетентностях, тоді як діагностичні й соціальні часто залишаються на периферії уваги. Проте саме вони, як свідчить педагогічна практика, є ключовими для забезпечення безпечного, підтримувального та ефективного освітнього середовища.

Проаналізуємо глибше соціальні навички вчителя та їхнє значення для сучасної освітньої практики, зокрема, з огляду на підходи, сформовані у працях чеських науковців і практиків.

Соціальні навички вчителя є невід'ємним складником його професійної компетентності. Вони забезпечують ефективність усієї освітньої діяльності, виступають передумовою для налагодження взаємодії, самопізнання, самоконтролю та конструктивного спілкування з учнями, колегами, батьками.

Зазвичай виокремлюють дві групи соціальних навичок (рис. 1):

Рис. 1. Групи соціальних навичок (джерело: розробка автора)

Серед ключових соціальних навичок чеські дослідники R. Komárková, J. Výrost, I. Slaměnik [10]; M. Mornar [15] також підкреслюють важливість факторів, як-от: довіра, підтримка, взаємна повага, толерантність, емоційна безпека. Вони є основою для довготривалих і конструктивних міжособистісних стосунків у шкільному середовищі.

Чеські дослідники надають особливого значення розвитку конкретних соціальних навичок педагога. Однією з ключових серед них є прийняття особистості учня, що передбачає сприйняття кожного школяра таким, яким він є, з урахуванням його індивідуальних відмінностей – когнітивного стилю, темпераменту, мотиваційної структури, сімейного та культурного контексту.

Водночас прийняття не означає безумовне схвалення всіх дій учня, а радше виступає інструментом відкритого діалогу

та педагогічного розвитку. На практиці це проявляється, зокрема, у відмові від узагальнених негативних суджень (наприклад, «ти невмілий») на користь конкретного й конструктивного зворотного зв'язку, спрямованого на опис помилки та окреслення шляхів її виправлення.

Емпатія є здатністю вчителя усвідомлено сприймати й розуміти внутрішній світ учня, його емоції, потреби та переживання, при цьому не розчиняючись у них і зберігаючи власну ідентичність. Вона не зводиться до звичайного співчуття, а передбачає активне емоційно-когнітивне включення у ситуацію іншого, зі збереженням педагогічної позиції, професійної дистанції та конструктивності у взаємодії.

За визначенням чеських вчених I. Gillernová, L. Krejčová a kol. [6], емпатія є однією з ключових соціальних навичок, що формує базу для ефективного освітнього спілкування.

Вона дозволяє вчителю не лише краще розуміти учнів, а й будувати з ними відносини довіри, безпеки та психологічного комфорту. Саме через емпатію створюється той емоційний простір, у якому дитина почувається прийнятою, зрозумілою, і, відповідно, відкритою до навчання. Отже, емпатія є не лише міжособистісною рисою, а й важливим професійним інструментом, який прямо впливає на якість освітнього процесу та емоційний клімат у класі.

Розмежування досвіду та суджень є однією з ключових соціально-комунікативних навичок учителя. Вона дає змогу диференціювати емоційні переживання учня від його раціональних висловлювань, поглядів чи оцінок. Ця навичка ґрунтується на розумінні того, що педагог може дискутувати з думками учня або критично аналізувати його міркування, однак не має морального права знецінювати чи ставити під сумнів його особисті емоційні переживання. Такий підхід є основою поважної та підтримувальної педагогічної взаємодії.

На думку чеських дослідників, саме визнання унікальності емоційного досвіду учня є фундаментом для емпатійної та гуманної педагогіки. Це дозволяє вчителю уникати авторитарних реакцій, знижує рівень конфліктності та сприяє формуванню атмосфери довіри в класі. Розмежування також означає, що вчитель не переносить власні очікування чи оцінки на внутрішній світ дитини. На практиці така навичка стає інструментом ненасильницького спілкування й психологічної підтримки. Вона дозволяє вчителю бути не лише викладачем, а й чуйним фасилітатором розвитку, допомагаючи учням краще усвідомлювати свої емоції, керувати ними та інтегрувати їх у навчальну взаємодію [2].

Отже, розмежування досвіду і суджень є важливою передумовою для побудови глибших, довірливих і поважних стосунків у класі, де учень почувається не лише об'єктом навчання, а й рівноправним учасником взаємодії.

Невербальна комунікація є потужним каналом міжособистісної взаємодії, особливо в шкільному середовищі, де більшість інформації передається не стільки словами, скільки інтонацією, мімікою, жестами, просторовим розташуванням, темпом мовлення чи поглядом. У старшій школі ці сигнали набувають особливого значення. Як підкреслюють дослідники R. Komárková, J. Výrost, I. Slaměnik [10], діти надзвичайно чутливі до інтонацій, пауз, жестуляції, відстані, яку вчитель тримає між собою та учнем. Саме невербальні прояви емоційного ставлення часто визначають, чи буде учень відчувати себе прийнятим, підтриманим або, навпаки, знеціненим. Важливо, що ці сигнали можуть бути як усвідомленими, так і мимовільними. Саме тому вчитель має розвивати в собі навичку усвідомленого читання і використання невербальних проявів, адже вони часто виявляються щирішими за вербальні повідомлення (M. Morgensternová, L. Šulová) [16].

Отже, розуміння та свідоме використання невербальних компонентів комунікації є необхідною частиною професійної майстерності вчителя.

2. Толерантність до різноманіття є базовою соціальною навичкою сучасного вчителя, яка передбачає здатність визнавати, поважати та приймати культурні, етнічні, мовні,

релігійні, гендерні, соціальні й індивідуальні відмінності учнів. У контексті зростаючої соціальної та культурної багатоманітності шкільного середовища, зокрема в умовах інклюзії, міграційних процесів і глобалізації, ця навичка стає не просто бажаною, а педагогічно необхідною. Дослідниці [там само] доводять, що школа як соціальний простір повинна виступати моделлю демократичного суспільства, в якому цінюється різноманітність. Вчитель у цьому контексті виконує роль культурного посередника, який не лише навчає, а й виховує у своїх учнів повагу до інших, терпимість і здатність бачити цінність у відмінностях. Толерантність до різноманіття тісно пов'язана з іншими соціальними навичками вчителя, зокрема емпатією, рефлексією, вмінням вести діалог. Вона проявляється як у мікровзаємодії (інтонація, звертання, розподіл уваги), так і в макropідходах (побудова змісту уроку, оцінювання, організації простору для включення всіх учнів), у вербальній і невербальній комунікації (A. Mehrabian) [14]. Недостатній рівень толерантності з боку педагога може призводити до маргіналізації окремих учнів, посилення дискримінації та втрати довіри. Натомість вчитель, який демонструє відкритість і повагу до різних ідентичностей, формує в класі атмосферу прийняття, що сприяє не лише успішному навчанню, а й розвитку особистості учнів (T. Ogden, K. Hagen) [20].

Тому толерантність до різноманіття є не лише етичною установкою, а й конкретною професійною компетентністю, що має стати центральним елементом підготовки вчителів у плюралістичному суспільстві.

Мистецтво похвали також є однією із ключових соціальних і педагогічних навичок сучасного вчителя, яка полягає в умінні використовувати позитивне підкріплення для підтримки навчальної мотивації, формування самооцінки та розвитку особистості учня. Як свідчать численні наукові розвідки, ефективна похвала має значно більший вплив на учнівську успішність та емоційний комфорт, ніж покарання чи знецінення [4; 6; 7; 8].

Чеські психологи J. Šár, J. Mareš [2] підкреслюють, що позитивна оцінка, спрямована не лише на результат, а й на сам процес навчання, зокрема сприяє зміцненню внутрішньої мотивації учня та стимулює його до подальшого розвитку. Саме такий підхід формує так зване «мислення зростання» (growth mindset) [4], тобто переконання дитини в тому, що її здібності можна розвивати завдяки наполегливій праці. Похвала має бути конкретною, щирою: учні тонко відчують фальш, і нещире схвалення може знецінити справжні досягнення, орієнтованих на розвиток.

Накопичені дослідження та практичний досвід свідчать про те, що розвиток соціально-професійних навичок учителя є однією з ключових передумов оптимізації діяльності сучасної школи. Погоджуючись із вищезазначеним твердженням, T. Angelo, P. Cross стверджують, що володіння певною дисципліною предмета, що викладається, є необхідним для ефективного викладання в середній школі, але й однозначно недостатнім. Автори додають низку рекомендацій, які стосуються саме згаданих дидактичних, діагностичних і соціальних навичок і призводять до ефективності викладання [1].

Результати інших досліджень ефективних учителів також показали, що можна визначити кілька груп, у яких можна характеризувати ефективних і, навпаки, неефективних учителів.

Опис ефективного вчителя у відповідях 30 майбутніх, 30 початківців і 30 досвідчених педагогів відображався через низку характеристик, згрупованих за кількома визначеними сферами [25]:

- афективна сфера – теплі, доброзичливі та турботливі;
- сфера дидактичних навичок – організовані, підготовлені, мають чітке планування;
- сфера мотивації – зацікавлені в навчанні, захоплені;
- сфера участі учнів – активізація учнів, інтерактивне ставлення запитань, відкриття дискусії, відкриття великої кількості взаємних взаємодій;
- сфера правил – висування вимог і чітке представлення та дотримання правил, вимога високих стандартів управління та проведення навчальної роботи, без проблем в управлінні класом.

Автори підсумовують, що так звані ефективні вчителі встановлюють кращий зв'язок між матеріалом, змістом предмета та його дидактичним обробленням, вони ефективно планують уроки, вони гнучкі та рефлексивні у своїх реакціях на потреби та бажання учнів, а також вони вміють сприяти соціальному та когнітивному зростанню окремих учнів [там само].

Щоб успішно реалізувати окреслену професійну роль, учителю необхідно опанувати всі згадані групи професійних навичок. Особливу актуальність набуває розвиток усіх компонентів професійної компетентності, зокрема соціальних навичок, у контексті порівняння традиційної моделі освіти з освітою, орієнтованою на майбутнє. Саме в таких умовах стає очевидним, що ефективність педагогічної діяльності дедалі більше залежить не лише від предметної підготовки, а й від уміння будувати взаємодію, формувати безпечне середовище та працювати в умовах змін.

Шкільна освіта виконує не лише навчальну, а й розвиткову функцію. Формальний і неформальний компоненти навчання, включаючи так звану приховану навчальну програму, істотно впливають на особистісне становлення учня. Тому результати навчання доцільно оцінювати не лише з погляду засвоєння змісту, а й у контексті формування загальних і специфічних когнітивних стратегій.

Сучасний учень є активним суб'єктом освітнього процесу, який досліджує, обирає, інтерпретує та трансформує навчальний матеріал відповідно до власних пізнавальних можливостей і потреб. Відповідно, освітні підходи повинні враховувати різноманітність учнівських профілів.

Розвиток когнітивних функцій, хоча й тісно пов'язаний із віковими особливостями, не є єдиним чинником, що визначає вибір дидактичних стратегій. Учні істотно відрізняються між собою за формальним і неформальним освітнім досвідом, індивідуальними особливостями та специфічними освітніми потребами, що потребує диференційованого та гнучкого педагогічного підходу.

Однією з ключових проблем сучасної освіти стає навчання в умовах високої гетерогенності учнівського середовища. В умовах освітньої парадигми, що орієнтується не лише на передавання інформації, актуальним є зміщення акценту з результату навчання на сам процес його здійснення.

Сучасні форми та методи навчання, від наукової демонстрації експериментів, моделювання публічних дискусій до організації роботи в малих групах із використанням цифрових технологій, є загалом доступними, проте потребують ретельного планування, педагогічного супроводу та контролю за якістю взаємодії.

У таких умовах учитель не може орієнтуватися на абстрактного «середнього учня», а змушений розробляти широкий спектр освітніх стратегій, які відповідають різноманітним освітнім і соціальним потребам школярів. Це вимагає не лише фахової гнучкості, а й високого рівня педагогічної майстерності.

Підсумовуючи викладене, зауважимо, соціальні процеси в школі розгортаються в контексті специфічних соціальних відносин, які в даному дослідженні розглядалися крізь призму вчительської діяльності. Якщо вчитель прагне здійснювати освітню діяльність, орієнтовану на потреби учня, він має бути ефективним учасником цих соціальних відносин. Для цього необхідно володіти відповідним набором професійних соціальних навичок.

Соціальні навички становлять важливий компонент професійної компетентності сучасного вчителя. Вони є критично необхідними для забезпечення якісної освітньої взаємодії та створення сприятливого шкільного середовища. Наявність таких навичок входить до професійного портфоліо «вчителя-експерта», і надзвичайно важливо, щоби ці навички як і інші складники професійної майстерності були предметом системного розвитку впродовж педагогічної кар'єри.

У процесі професійної підготовки і професійного розвитку вчителя можна обрати різні способи розвитку соціальних навичок учителя – від неефективних спроб через випадкові успіхи чи помилки до цілеспрямованого підходу до їх набуття та розширення [10].

Можна припустити, що акцент на розвитку соціальних навичок учителя є викликом для професійної підготовки та розвитку професійної компетентності вчителів. Це, безумовно, висуває сукупність вимог до вчителів, але й водночас відкриває для них нові можливості щодо того, як керувати соціальним кліматом у школі, як використовувати його на благо освітніх процесів та як ефективно впливати та оптимізувати роботу школи.

Як ми зазначали вище, у сучасній чеській освіті ключова увага приділяється розвитку не лише академічних, а й соціальних компетентностей учнів. Відповідно до концепцій інклюзивного та компетентнісного навчання, ефективний педагог у Чеській Республіці є не просто передавачем знань, а фасилітатором, комунікатором і провідником міжособистісної взаємодії, який цілеспрямовано впливає на формування соціального досвіду учнів [6].

Результати дослідження демонструють, що ефективні вчителі, які справляють найбільший вплив на соціальний

розвиток учнів, володіють низкою ключових характеристик. Так, афективна чутливість, що виявляється в емоційній відкритості, доброзичливості, здатності до емпатії є саме тими якостями, що сприяють створенню у класі атмосфери довіри, яка є основою для формування безпечного соціального середовища [там само]. Розвинені дидактичні навички, які дозволяють не лише викладати навчальний матеріал, а й інтегрувати в процес навчання соціальні компоненти – роботу в групах, дискусії, рольові ігри, вирішення моральних дилем, сприяють розвитку комунікативності, відповідальності та здатності до співпраці. Мотиваційний вплив, що підтримується ентузіазмом і внутрішньою залученістю вчителя, стає «соціальною ін'єкцією» для учнів, яка стимулює їхню активну участь, самовираження та ініціативність (С. Dweck) [4].

Ще одним прикладом є інтерактивна організація освітнього процесу, коли вчитель створює умови для діалогу, врахування різних точок зору, вирішення конфліктів ненасильницьким шляхом, що власне і формує основи соціальної компетентності на практиці (М. Morgensternová) [16]; (R. Komárková et al.) [10].

У контексті чеської освіти важливою є також концепція «шкільного соціального простору» (společenské klima školy), що тісно пов'язана з особистістю вчителя. Саме педагог, як носій соціальних норм і моделей поведінки, формує культуру взаємодії в колективі та задає стиль соціальних відносин. Класний менеджмент на основі поваги, де правила

встановлюються разом із учнями, чітко пояснюються й послідовно застосовуються, навчає учнів орієнтуватися в соціальних межах і приймати відповідальність за свою поведінку (V. Hrabal, I. Pavelková) [8], забезпечує створення позитивної атмосфери в колективі (Н. Ма) [13].

Наведені приклади свідчать, що вплив учителя на соціальні компетентності учнів у чеській освітній системі є системним, комплексним і глибоко взаємопов'язаним із його особистістю, стилем педагогічної взаємодії та рівнем професійної підготовки. Професійна компетентність учителя – це не лише знання предмета, а й розвинені соціальні навички, які стають моделлю для учнів і визначають якість їхнього соціального навчання.

У контексті сучасної чеської освіти соціальні компетентності учнів дедалі частіше розглядаються як ціннісно-комунікативний результат освітнього процесу, який формується не лише через зміст дисциплін, а й передусім завдяки впливу особистості педагога. Як зазначають чеські науковці [6], ефективний учитель – це не лише фахівець із предмета, а й носій соціальних моделей, які активно впливають на розвиток емоційної зрілості, навичок співпраці, емпатії та саморегуляції в учнів.

Підсумовуючи дані, отримані в дослідженнях ефективних педагогів [7; 25], можна виокремити кілька ключових сфер професійної компетентності вчителя, які безпосередньо впливають на соціальний розвиток учнів (табл. 1):

Таблиця 1

Вплив характеристик ефективного вчителя на розвиток соціальних компетентностей учнів

Сфера професійної компетентності вчителя	Ключові характеристики вчителя	Вплив на соціальні компетентності учнів
Афективна чутливість	Емпатія, підтримка, довіра	Формування емоційної безпеки та підтримки
Дидактичні навички	Інтеграція соціального досвіду в навчання	Розвиток комунікативності, співпраці
Мотиваційний вплив	Особиста залученість, ентузіазм	Формування ініціативності, самовираження
Інтерактивна організація навчання	Заохочення діалогу, співпраці, толерантності	Навички аргументації, конструктивної взаємодії
Класний менеджмент	Чіткі правила, повага, послідовність	Розуміння меж, відповідальність, самоконтроль

Джерело: авторська розробка укладена на основі концептуального аналізу досліджень соціально-емоційних компетентностей учителя та їхнього впливу на розвиток соціальних компетентностей учнів [6; 18; 19; 22; 25].

Висновки. Проведений аналіз підтверджує, що сучасна школа не може обмежуватися лише передаванням академічних знань. Вона має бути простором, у якому формується особистість учня, його здатність до співпраці, відповідальності, емпатії, толерантності та конструктивної взаємодії в соціумі. Формування соціальних компетентностей є складним, багатоаспектним процесом, який вимагає від учителя не тільки професійної підготовки в межах предметної галузі, а й розвитку широкого спектра соціально-емоційних і міжособистісних навичок.

Аналіз чеського педагогічного досвіду дає змогу сформулювати низку важливих узагальнень. По-перше, професія вчителя в Чехії розглядається як така, що базується на системному підході до розвитку професійної компетентності, в межах якого соціальні навички відіграють не менш важливу роль, ніж предметні й дидактичні. По-друге, ефективна взаємодія вчителя з учнями спирається на глибоке

розуміння індивідуальних потреб школярів, гнучкість у стилях педагогічного спілкування та здатність створювати безпечне й емоційно підтримувальне середовище в класі. По-третє, саме соціально-емоційна компетентність учителя розглядається як вирішальний чинник освітнього впливу та довготривалого педагогічного ефекту.

Соціальні навички, як-от: емпатія, здатність до конструктивної комунікації, повага до різноманіття, вміння розпізнавати й інтерпретувати невербальні сигнали, відіграють не лише роль засобу налагодження взаємодії між учасниками освітнього процесу, а й слугують важливим інструментом формування в учнів життєво необхідних компетентностей.

Саме в щоденній педагогічній практиці, заснованій на взаємоповазі, активному слуханні, підтримці та справедливому ставленні, відбувається поступове становлення соціально зрілої особистості учня.

Можна стверджувати, що ефективність професійної діяльності вчителя значною мірою зумовлюється його здатністю до саморефлексії, критичного аналізу власних дій і готовністю до неперервного вдосконалення соціальних компетентностей.

Урахування висвітленого педагогічного досвіду може стати надзвичайно цінним для української освітньої системи, яка нині перебуває в стані глибокої трансформації. У цьому контексті розвиток професійних компетентностей учителя, зокрема соціальних навичок, необхідно розглядати як один із ключових чинників якісного оновлення освітнього середовища. Це оновлення має бути спрямоване не

лише на підготовку академічно успішного учня, а й на виховання активного, соціально зрілого та відповідального громадянина, здатного ефективно діяти в умовах складного й динамічного суспільства.

Посилення уваги до соціальної функції вчителя, впровадження тренінгів соціально-емоційних компетентностей у програми підготовки педагогів, а також переорієнтація методик навчання на гуманістичний, особистісно-центрований підхід як вирішальні чинники успішного реформування школи можуть бути **перспективами подальших наукових пошуків**.

References

- Angelo, T., & Cross, P. (1993). *Classroom Assessment Techniques*. A Handbook for College Teachers. Jossey-Bass
- Čáp, J., & Mareš, J. (2007). *Psychologie pro učitele*. Vyd. 2. Praha: Portál.
- Dmitrenko, N., Voloshyna, O., Beldii, A., Hrebenova, V., Zelinskyi, V., & Pinaieva, O. (2023). Formation of adolescents' social competence in educational institution environment. *SOCIETY. INTEGRATION. EDUCATION. Proceedings of the International Scientific Conference*, 2, 158-167. DOI: <https://doi.org/10.17770/sie2023vol2.707>
- Dweck, C. S. (2006). *Mindset: The New Psychology of Success*. Random House.
- Fontana, D. (1997). *Psychologie ve školní praxi*. Praha: Portál.
- Gillernová, I., & Krejčová, L., a kol (2012). *Sociálně psychologické dovednosti v praxi učitele*. Praha: Grada.
- Hattie, J. (2009). *Visible Learning: A Synthesis of Over 800 Meta-Analyses Relating to Achievement*. Routledge.
- Hrabal, V., & Pavelková, I. (2010). *Jak vést žáky k sebehodnocení*. Praha: Portál.
- Junge, C., Valkenburg, P. M., Deković, M., & Branje, S. (2020). The building blocks of social competence: Contributions of the Consortium of Individual Development. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 45, 100861. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.dcn.2020.100861>
- Komárková, R., Výrost, J., & Slaměnik, I. (Eds.). (2001). *Sociální psychologie*. Praha: Grada Publishing.
- Kyriacou, C. (2015). *Effective Teaching in Schools Theory and Practice*. Oxford University Press.
- Luna, P., Rodríguez, J., & Gómez, A. (2020). Social competence and peer social acceptance: Effects of educational interventions. *Frontiers in Psychology*, 11, 1305. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.01305>
- Ma, H. K. (2012). Social competence as a positive youth development construct. *The Scientific World Journal*, Article 287472. DOI: <https://doi.org/10.1100/2012/287472>
- Mehrabian, A. (1972). *Nonverbal Communication*. Aldine-Atherton.
- Morgensternová, M., & Šulová, L. (2007). *Pedagogická komunikace v multikulturním prostředí školy*. Praha: Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta.
- Mornar, M. (2024). Teachers' social and emotional competencies and their frameworks. *Pedagogijska Teka*, 19 (2), 77-89. Retrieved from <https://pt.ffri.hr/pt/article/view/909>
- Nanda, S. B. (2025). Socio-emotional learning and competencies in 21st-century education. *Current Research in Education*, 7 (1), 92-105. DOI: <https://doi.org/10.1007/s44217-025-00796-w>
- Odak, I., Marušić, I., Matić Bojić, J., Puzić, S., Karabaic, A., & Stevanovic, A. (2023). Teachers' social and emotional competencies: A lever for social and emotional learning in schools. *Sociologija i prostor*, 61 (226), 105-122. DOI: <https://doi.org/10.5673/sip.61.2.2>
- OECD. (2025). *Teacher competencies for navigating complexities*. OECD Education 2040. Retrieved from https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/about/projects/edu/education-2040/publications/section_5.pdf
- Ogden, T., & Hagen, K. A. (2018). Social competence and social skills. In S. Thapar, D. Pine, J. Leckman, S. Scott, M. Snowling, & E. Taylor (Eds.), *Rutter's child and adolescent psychiatry* (6th ed., pp. 475-487). Wiley-Blackwell.
- Romppanen, E. (2021). The significance of adolescent social competence for later adaptive functioning. *Journal of Adolescence*, 89, 1-12. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2021.04.002>
- Shapira, N. (2025). Do teachers promote social-emotional skills? The gap between beliefs and practice. *Cogent Education*, 12 (1), 2465919. DOI: <https://doi.org/10.1080/2331186X.2025.2465919>
- Ura, S. K., DuBois, J. W., Fletcher, K. E., & Lorah, J. A. (2025). Teacher competencies that promote equity: Examining the relationship between social-emotional competence and multicultural efficacy. *Teaching and Teacher Education*, 136, 104430. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.tate.2024.104430>
- Vasileiadis, I. (2024). The development of social competence in students: Educational implications. *British Journal of Special Education*, 51 (1), 45-60. DOI: <https://doi.org/10.1111/1471-3802.12653>
- Walls, R. T. et al. (2002) The Characteristic of Effective and Ineffective teachers. *Teacher Education Quartely San Francisco*, 29, 1, 39.

Дата надходження до редакції авторського оригіналу: 18.01.2026